

Krzysztof KOWALCZYK

Uniwersytet Szczeciński

Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego

Wstęp

W nauce o polityce istnieje wiele typologii partii politycznych. Ryszard Herbut wymienia klasyfikacje partii oparte na kryterium: organizacyjnym, funkcjonalnym, funkcji spełnianej w systemie partyjnym, programowym (Herbut, 2002, s. 123–184). Do innych, nowszych typologii Andrzej Antoszewski zalicza propozycje: Herberta Kitschleta, Larry’ego Diamond’a i Richarda Gunther’a. H. Kitchelt wyodrębnia partie w związku ze sposobem budowania więzi z elektoratem i głównym celem działania. L. Diamond i R. Ginther, wyróżniając piętnaście typów partii, biorą pod uwagę trzy kryteria: formalną organizację, program, strategię i wzorce zachowań politycznych (Antoszewski, 2008, s. 70–71). Niewątpliwie jedną z podstawowych typologii jest wyodrębnianie partii w oparciu o kryterium przynależności do określonej rodziny. Michael Gallagher, Michael Laver i Peter Mair wymieniają trzy kryteria zaliczania partii do określonej grupy rodzin, są to:

- 1) pochodzenie genetyczne, bierze pod uwagę fakt, że partie zostały utworzone w podobnych okolicznościach historycznych i na podstawie reprezentacji analogicznych interesów;
- 2) ponadnarodowe powiązania – przynależność partii do międzynarodowych federacji lub transnarodowych grup (np. w Parlamencie Europejskim), łączących partie o podobnej orientacji;
- 3) program – indywidualne programy partii politycznych mają stosunkowo podobne treści w różnych krajach (Gallagher, Laver, Mair, 1992, s. 59).

Kluczowe znaczenie ma kryterium programowe, dwa pozostałe pełnią rolę uzupełniającą (Herbut, 2002, s. 154–155). Niemniej przypisanie partii do określonych rodzin na podstawie treści apeli programowych wiąże się z zasadniczą trudnością, związaną z nieokreślonością i instrumentalizacją ideologiczną tych podmiotów. Ponadto badacze w miejsce

rodzin partii operują terminami: obozów, biegunów, nurtów i analizują określone kategorie podmiotów np. komitety wyborcze; partie i ugrupowania parlamentarne, istniejące na początku kadencji; zarówno partie parlamentarne jak pozaparlamentarne. Zasadniczy spór między politologami, zajmującymi się partiami w Europie postkomunistycznej, dotyczy tego, na ile przyjmować *par excellence* funkcjonujące na Zachodzie Europy typologie partii politycznych według kryterium programowego, na ile zaś stosować w pełni nowe ujęcia. Znanicy problematyki partii i systemów partyjnych z Uniwersytetu Masaryka w Brnie: Vít Hloušek i Lubomír Kopeček stwierdzają, że pomocny w stosowaniu koncepcji rodzin partyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej jest fakt, że okres genezy i krystalizacji partyjnego spektrum miał miejsce już dawno. Ideologiczne i polityczne orientacje i partyjne powiązania znacznie bardziej się umocniły i są bardziej przewidywalne niż na początku lat 90., ale duże różnice istnieją między poszczególnymi krajami. Jest zatem możliwe, aby wstępnie stwierdzić, że zamiast budowania nowej definicji rodzin partyjnych, możliwe jest obecnie w odniesieniu do Europy Środkowo-Wschodniej uważne i krytyczne korzystanie z klasycznych koncepcji Europy Zachodniej (Hloušek, Kopeček, 2010, s. 7). Mirosława Grabowska stwierdza, że mechaniczne przenoszenie teorii czy pojęć wypracowanych już w systemach zachodniej demokracji do niczego nie prowadzi (Grabowska, 2004, s. 249). Zdaniem tej socjolożki polityki „teoretyczna inspiracja, świadome i krytyczne zapożyczenia, wiedza o zależnościach i mechanizmach «cudzych» zjawisk oraz ich testowanie w «naszych» warunkach, na pewno przyczyniają się do zrozumienia polskiego społeczeństwa, demokracji po komunizmie, a przynajmniej pozwalają na określenie granic niezrozumiałego” (Grabowska, 2004, s. 249). Zachodnie typologie mogą być zatem podstawą do tworzenia własnych, odpowiadających realiom postkomunistycznej Polski. Najpierw wymienię wybrane propozycje typologii szeroko rozumianych rodzin partii, a następnie przedstawię własną.

Niemiecki politolog Klaus von Beyme wyróżnia pod względem przynależności do rodzin partie: komunistyczne, socjaldemokratyczne, liberalne, chrześcijańsko-demokratyczne, konserwatywne, agrarne, zielonych, regionalne, prawicowo-ekstremistyczne (Von Beyme, 2000, s. 79–88). V. Hloušek i L. Kopeček wyodrębniają rodziny partii: skrajnie lewicowych, socjaldemokratycznych i socjalistycznych, zielonych, agrarnych, liberalnych, chrześcijańsko-demokratycznych, konserwatywnych, skrajnie prawicowych, etnicznych i regionalnych (Hloušek, Kopeček, 2010).

R. Herbut proponuje podział na partie: komunistyczne, lewicowoliberalne, socjaldemokratyczne, chadeckie, liberalne, konserwatywne i ultraprawicowe (Herbut, 2004, s. 155–184). Natomiast A. Antoszewski wyróżnia cztery bieguny rywalizacji politycznej: socjalistyczny (umiarkowanej lewicy), konserwatywno-chrześcijańsko-demokratyczny, liberalny, ekologiczny, radykalny (reprezentowany przez ortodoksyjną lewicę komunistyczną i/lub ekstremalną prawicę). Pod pojęciem biegunów rywalizacji wrocławski politolog rozumie koncentrację poparcia dla partii, zajmujących alternatywne stanowisko, co do których wyborcy są głęboko i trwale podzieleni, z uwagi na odmienne wartości, oceny, interesy grupowe, prowadzącą do stworzenia realnej lub symbolicznej alternatywy politycznej wobec sprawujących rządu lub opozycji (Antoszewski, 2008, s. 75–77). Analizując scenę polityczną w Polsce po 1989 r. Wojciech Sokół wyodrębnia osiem nurtów partyjnych: socjaldemokratyczny i lewicowo-socjalistyczny, liberalny, agrarny, chadecki, konserwatywny, niepodległościowy, narodowy, inne nurty partyjne (populistyczne, środowiskowe, jednego zagadnienia) (Sokół, 2003, s. 200–258).

Modyfikując nieznacznie propozycję W. Sokoła proponuję wyodrębnić osiem rodzin parlamentarnych partii politycznych według kryterium programowego: socjaldemokratyczną, liberalną, chadecką, konserwatywną, ludową, niepodległościową, narodową, partii niestandardowych. Poniżej przedstawię podstawowy katalog wartości oraz kategorie partii parlamentarnych, należących do poszczególnych rodzin i ich perspektywy w systemie partyjnym. W klasyfikacji uwzględniono podmioty posiadające w parlamencie RP (Sejmie i/lub Senacie) począwszy od elekcji w 1991 r. co najmniej 3-osobową reprezentację¹ (Kowalczyk, 2011, s. 207–232).

Partie socjaldemokratyczne

Na wartości bazowe rodziny partii socjaldemokratycznych składają się przede wszystkim: wolność, równość, tolerancja, sprawiedliwość i wrażliwość społeczna, neutralność światopoglądowa państwa, rozdział Kościoła od państwa, parlamentarno-gabinetowy system rządów, regulacyjna rola państwa (gospodarka rynkowa ma służyć rozwiązywaniu

¹ Nie uwzględniono podmiotów niebędących partiami politycznymi, jak BBWR, NSZ „Solidarność”, AWS.

kwestii społecznych, podnoszeniu jakości życia), polityka podatkowa i społeczna będąca narzędziem wyrównywania szans, współistnienie różnych form własności. Specyfika funkcjonowania socjaldemokracji w Polsce po 1989 r. wiąże się z dominacją w tej rodzinie podmiotów wywodzących się z Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), tj. Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP), Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) i Socjaldemokracji Polskiej (SDPL). Partie socjaldemokratyczne wywodzące się z obozu historycznego – Polska Partia Socjalistyczna (PPS) lub partie nowe – Unia Pracy (UP) nie odegrały istotnej roli na polskiej scenie politycznej. Przyczyn takiego zjawiska było kilka: nieatrakcyjność ideowa socjaldemokratycznych partii nie-postkomunistycznych dla wyborców, słabość organizacyjna tych ugrupowań, ich stopniowe wtapianie się w postkomunistyczne tło, czy niekorzystna dla małych podmiotów ordynacja do parlamentu z 1993 r. Izolacja postkomunistycznej lewicy przez obóz postsolidarnościowy i jej byłych sojuszników, niebywała zdolność do konsolidacji w obliczu „wroga” działaczy byłej PZPR, pojemna formuła programowa (bez nadmiaru lewicowego radykalizmu) okazały się źródłem sukcesu SdRP i SLD do 2005 r. (Wojtasik, 2008, s. 41–62; Chwedoruk, 2004, s. 269–270; Michałowski, 2008, s. 223; Stępień, 2008, s. 244–246). Obecnie SLD stoi przed koniecznością wypracowania nowej formuły programowej, np. zwrócenia się ku prosocjalnej retoryce społeczno-ekonomicznej, która pozwoliłaby tej partii na poszerzenie elektoratu i przełamanie dominacji centroprawicy na scenie politycznej. Tym bardziej, że po wyborach w 2011 r. istotnym konkurentem wyborczym SLD jest Ruch Palikota (Tomczak, 2012, s. 384–401).

Partie liberalne

Rdzeniem wartości rodziny liberalnej są: wolność jednostki, wolny rynek, ograniczenie roli państwa do minimum, prywatna własność (Karnowska, 2005, s. 108–150; Wójcik, 2008, s. 183–217). Ogólnie spoiwem polskich partii liberalnych w sferze ekonomicznej była afirmacja reform rynkowych. W stosunku do religii i Kościoła ugrupowania liberalne reprezentowały zróżnicowane poglądy: od postulatu neutralności światopoglądowej, rozdziału Kościoła od państwa, po uznanie wartości chrześcijańskich i współpracę obu wspomnianych podmiotów (Kowalczyk, 2012). W obrębie rodziny liberalnej można wyróżnić cztery podrodziny:

neoliberalną, liberalizmu chrześcijańskiego, liberalizmu konserwatywnego i socjalliberalną. Do parlamentarnych partii liberalnych należą: Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD), Unia Demokratyczna (UD), Unia Wolności (UW), Platforma Obywatelska (PO), Partia Demokratyczna – demokraci.pl (PD), Ruch Palikota.

Neoliberalowie z KLD akcentowali rolę wolności jednostki zarówno w wymiarze światopoglądowym, jak ekonomicznym. KLD opowiadało się za oddzieleniem religii od państwa, wolnością jednostki we wszystkich sferach życia, systemem rynkowym, rozwojem prywatnej przedsiębiorczości, upowszechnieniem własności prywatnej wśród obywateli, ograniczeniem roli państwa do minimum. Państwo powinno być zatem silne, ale jego funkcje ograniczone do minimum oraz zdecentralizowane.

Partie należące do nurtu liberalizmu chrześcijańskiego, tj. UD i UW odznaczały się eklektyzmem ideowym, łączyły hasła wolności jednostki, urynkowienia gospodarki z postulatami „życziwego” rozdziału, współdziałania Kościoła i budowy społecznej gospodarki rynkowej.

UD powstała jako partia „środką”, w której obecne były frakcje: Prawicy Demokratycznej (opowiadająca się za wartościami chrześcijańskimi w życiu publicznym, gospodarką rynkową); Socjalno-Liberalna (postulat neutralności światopoglądowej państwa i jego zwiększony interwencjonizm w sferze społecznej), Frakcja Zielonych. To zróżnicowanie aksjologiczne podmiotów tworzących UD znalazło swoje odzwierciedlenie w *Uchwale Programu Zjednoczeniowego* z 11 maja 1991 r., w której stwierdzono, że Unia Demokratyczna skupia ludzi o różnych światopoglądach i przekonaniach (Habowski, 1995, s. 92–98). Wyznacznikiem liberalnego kanonu w programie UD z 1991 r. był postulat wolności i godności obywateli, upowszechnienie własności i rozwój przedsiębiorczości. W programie tej partii z 1993 r. znalazły się postulaty budowy gospodarki rynkowej, ale z przymiotnikiem „społeczna”.

W *Deklaracji Programowej Kongresu Zjednoczeniowego Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego* z 6 kwietnia 1994 r., na bazie których powstała UW, za podstawową wartość w życiu społecznym uznano wolność człowieka. Szczególne znaczenie przypisywano ochronie swobody jednostki i ochronie praw mniejszości zgodnie z zasadą przestrzegania prawa równości wszystkich obywateli, również bez względu na wyznanie (*Deklaracja Programowa Kongresu*). W dokumentach programowych nowo powstałej partii postulowano pogodzenie zasady rozdziału Kościoła od państwa z potrzebą ich współdziałania. Gwarantem tej zasady miała być ratyfikacja konkordatu (Borecki, 2008,

s. 45). W sferze gospodarczej UW opowiadała się za rynkiem, wolną konkurencją, wolnością gospodarowania, ograniczeniem interwencjonizmu państwa, jego opiekuńczej roli oraz redystrybucji dochodu. Generalnie w partii tej ścierała się opcja gospodarki wolnorynkowej ze społeczną gospodarką rynkową, co było wynikiem eklektyzmu ideowego środowisk ją tworzących.

Do nurtu liberalno-konserwatywnego należy PO. W momencie powstania w 2001 r. było to środowisko zróżnicowane pod względem ideowym – od zwolenników skrajnego liberalizmu światopoglądowego (np. Janusz Palikot upominający się o prawa homoseksualistów), poprzez gdańskich liberałów z Donaldem Tuskiem na czele, po konserwatywnych liberałów związanych z Janem Marią Rokitą (Kowalczyk, 2009, s. 130–131). W *Deklaracji ideowej Platformy Obywatelskiej* z 21 grudnia 2001 r. za jeden z kanonów uznano wartości chrześcijańskie: „Fundamentem cywilizacji Zachodu jest Dekalog. Wierzmy wspólnie w trwałą wartość norm w nim zawartych” (*Deklaracja ideowa Platformy Obywatelskiej*). PO sprzeciwiała się z jednej strony egzekwowaniu przez państwo norm religijnych, z drugiej zaś nie godziła się na ich naruszanie. W istocie partia ta łączyła umiarkowanie konserwatywny program w sferze aksjologicznej z liberalnymi hasłami gospodarczymi, wspartymi ideami nauczania Jana Pawła II, zawartymi w encyklice *Centesimus annus* (Karnowska, 2011, s. 143–150, 178–188). W programie PO z 2001 r. odnajdziemy klasyczne wartości liberalne: rozwój gospodarki poprzez różnego typu preferencje dla przedsiębiorców, wprowadzenie podatku liniowego, uzdrowienie finansów publicznych i stwierdzenia, iż państwo nie może uchylać się od pomocy najbiedniejszym obywatelom. Zakres socjalnych funkcji państwa był rozszerzany w kolejnych programach PO; co wynikało zapewne z chęci zawłaszczenia różnych segmentów elektoratów. Obecnie oferta wyborcza PO ulega deideologizacji; Platforma bowiem chce utrzymać dominującą pozycję na scenie politycznej, stać się „partią dla wszystkich”².

Istotnym wyznacznikiem partii socjalliberalnych jest wolność światopoglądowa przy zachowaniu ograniczonej interwencji państwa w wolny

² T. Gajowniczek zwraca uwagę, iż w apelu programowym PO występują hasła konserwatywne, liberalne i socjaldemokratyczne, należy zatem przypuszczać, że pragmatyzm wyborczy stanie się główną wartością Platformy (Gajowniczek, 2002, s. 169–176). L. Rubisz stawia tezę, iż PO jako partia rządząca od 2007 r. stała się partią nieideologiczną (Rubisz, 2009, s. 82–98).

rynek. Partie te z jednej strony opowiadają się za rozwojem przedsiębiorczości, z drugiej zaś – eksponują potrzebę prowadzenia przez państwo polityki, zapewniającej równe szanse wszystkim obywatelom, przeciwdziałającej wykluczeniu społecznemu. Do tej kategorii partii można zaliczyć: PD i Ruch Palikota. O ile jednak PD stoi li tylko na gruncie świeckiego państwa i jego przyjaznego rozdziału od Kościoła, to Ruch Palikota kwestionuje dotychczasowy model stosunków wyznaniowych, domagając się np. usunięcia religii ze szkół.

Partie chadeckie

Partie rodziny chadeckiej w sferze ideologicznej akcentują wartości chrześcijańskie, a w sferze ekonomicznej postulaty społecznej gospodarki rynkowej; przy czym odwołując się do katolickiej nauki społecznej, w manifestach programowych z reguły nie występuje bezpośrednie odniesienie do Kościoła. W programach partii chadeckich przeto są eksponowane takie wartości jak personalizm, dobro wspólne, solidaryzm, zasada pomocniczości. Lansowany jest ograniczony interwencjonizm państwowy, są akcentowane socjalne funkcje państwa zwłaszcza w odniesieniu do rodziny. Jednocześnie partie chadeckie podnoszą kwestie nienaruszalności własności prywatnej, przeprowadzenia prywatyzacji i reprivatyzacji (Gołoś, 1999, s. 251–262; Łyżwa, 2003; Majchrowski, 2003, s. 103–120; Marczevska-Rytko, 1999, s. 263–276). A. Antoszewski zwraca uwagę, iż ugrupowania chadeckie eksponują swoją aklasowość, „występując przeciwko polityce, która byłaby jednoznacznie prorobotnicza, jak i równie jednoznacznie prorynkowa” (Antoszewski, 2008, s. 110). W obrębie rodziny chadeckiej można wyróżnić trzy podrodziny: klasycznej chadecji, chadecji związkowej, chadecko-narodową (Łyżwa, 2003, s. 252). Do rodziny parlamentarnych partii chadeckich należy zaliczyć: Porozumienie Centrum (PC), Partię Chrześcijańskich Demokratów (PChD), Porozumienie Polskich Chrześcijańskich Demokratów (PPChD), Ruch Społeczny Akcja Wyborcza „Solidarność” (RS AWS), Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN) oraz Prawicę Rzeczypospolitej (PR). Nurt chadecki dominował także w ugrupowaniu Akcja Wyborcza Solidarność (AWS).

PChD, PPChD i PC (od czerwca 1992 r.) można uznać generalnie za partie „klasycznej chadecji”. Partie te łączyło odwołanie się do wartości chrześcijańskich, godności i wolności jednostki, aprobaty własności pry-

watnej, gospodarki rynkowej z zachowaniem socjalnej osłony reform. Partie te dostrzegały pozytywną rolę Kościoła katolickiego w Polsce, przeciwne były jednak konfesjonalizacji przestrzeni publicznej, politycznej instrumentalizacji katolicyzmu. RS AWS, powstały na bazie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” (NSZZ „S”), oprócz zasad ideowych właściwych chadecji eksponował współpracę ze związkami zawodowymi (NSZZ „S” i NSZZ „S” Rolników Indywidualnych).

Partie chadecko-narodowe łączą wartości właściwe rodzinie chadeckiej (np. zasady pomocniczości, solidarności, dobra wspólnego) i narodowej (naczelna kategoria narodu i religii katolickiej). Partie tej podrodziny opowiadają się za budową katolickiego państwa narodu polskiego, implementacją zasad katolickiej nauki społecznej w życie publiczne, eksponując rolę katolicyzmu i Kościoła w historii Polski. Przy akceptacji zasad wolnego rynku podmioty tej podrodziny optują za protekcyjną polityką gospodarczą (wspieranie krajowych przedsiębiorstw), podnoszą znaczenie polityki prorodzinnej, są zwolennikami zaostrzenia ustawodawstwa antyaborcyjnego, wyrażają postawy eurosceptyczne. Ogólnie partie tego nurtu odznaczają się pewnym eklektyzmem ideowo-programowym; co powoduje, że ich zaklasyfikowanie do określonej rodziny następuje z wieloma trudnościami.

W deklaracji ideowej ZChN z 13 stycznia 1991 r. stwierdzono, że partia czerpie inspirację z różnych nurtów politycznych: niepodległościowego, narodowego, chrześcijańsko-demokratycznego, chrześcijańskich ruchów ludowego i robotniczego oraz myśli konserwatywnej³. W istocie

³ Zdaniem M. Gołosia eklektyzm ideowy i statutowy wymóg przynależności członków do wyznania katolickiego nie pozwalają na umieszczenie partii w rodzinie chadeckiej (Gołoś, 1999, s. 255). Podobny pogląd reprezentują T. Bale i A. Szczerbiak. Ich zdaniem ZChN nie jest partią chadecką, gdyż: 1) reprezentuje bardziej ekspansywne podejście do wartości chrześcijańskich i reprezentowania ich przez państwo niż typowe partie chadeckie; 2) partia szukała instytucjonalnych gwarancji wpływu Kościoła katolickiego na życie publiczne, aby państwo nabrało wyraźnie katolickiego charakteru; 3) ideologia ZChN odznaczała się silnym przywiązaniem do wątków patriotyczno-narodowych, co stanowiło przeciwieństwo uniwersalistycznego podejścia partii chadeckich (Bale, Szczerbiak, 2008, s. 484). Według T. Godlewskiego ZChN należało do nurtu narodowo-radykalnego, łączącego cechy konserwatyzmu, chrześcijańskiej demokracji i nurtu narodowego (Godlewski, 2005, s. 180). Zdaniem T. Sikorskiego ZChN, mimo że odwoływało do różnych nurtów polskiej tradycji (od niepodległościowego po narodowy), zostało zbudowane na „metodzie [Romana] Dmowskiego” i z tej perspektywy było kontynuacją „obozu narodowego

jednak, na co zwrócił uwagę prezes ZChN Wiesław Chrzanowski, rdzeniem partii były wartości religijne, katolickie i narodowe: „Stąd zrodziła się idea budowy nowej formacji politycznej, przyjmującej za podstawę te wartości – interes narodowy, który domaga się zapewnienia narodowi życia w prawdziwie niepodległym państwie, przepojenia struktur tego państwa, instytucji zbiorowego życia duchem prawdy znajdującej swe źródło w Ewangelii, kształtowania ich zgodnie z nakazami etyki katolickiej, która w sferze społecznej ma charakter etyki naturalnej, każdemu dostępnej, każdego obowiązującej” (Chrzanowski, 1999, s. 12). Jedy- nym aksjomatem obowiązującym w życiu prywatnym i publicznym miały być normy religii katolickiej, będącej wyrazem prawdy (*Deklaracja Ide- owa ZChN*).

Do nurtu partii chrześcijańsko-narodowych należy Prawica Rzeczy- pospolitej, założona przez grupę pięciu posłów PiS w kwietniu 2007 r. (Kowalczyk, 2010, s. 298–307). W dokumencie programowym z marca 2009 r. pod znamionym tytułem *Silna Polska dla cywilizacji życia* partia opowiadała się za budową silnego państwa opartego na cywilizacji chrześcijańskiej i poszanowaniu praw rodziny (*Silna Polska*, 2009). Uznawano, że chrześcijaństwo jest jednym z podstawowych wyznaczn- ików tożsamości narodu i składnikiem jego dobra wspólnego (*Silna Pol- ska*, 2009). Założyciel i przewodniczący partii – Marek Jurek określa ją jako chrześcijańsko-konserwatywną.

Istotną cechą polskiej chadecji było jej rozbitcie i niezdolność do konsolidacji. W Sejmie I kadencji (1991–1993) komitety odwołujące się do szerokiej formuły chadeckiej uzyskały 20,93% głosów i posiadały 102 mandaty⁴. Utworzenie jednolitej partii chadeckiej uczyniłoby ją jed- ną z najsilniejszych sił w Sejmie i na scenie politycznej. W 1993 r. wy- stawienie odrębnych list przez chadeków spowodowało, że żadna z nich nie przekroczyła progu wyborczego⁵. Łącznie suma głosów oddanych na komitety chadeckie stanowiła 10,79%, co umożliwiłoby wejście do Sejmu i uzyskanie statusu podmiotu parlamentarnego. Scenariusz ten

(Sikorski, 2012, s. 558 i n.). W opinii M. Migalskiego ZChN należy umieścić w gru- pie partii niestandardowych (Migalski, 2006, s. 41).

⁴ Były to: Chrześcijańska Demokracja, Partia Chrześcijańskich Demokratów, Porozu- mienie Obywatelskie Centrum, Wyborcza Akcja Katolicka (której trzonem było ZChN).

⁵ Były to: Katolicki Komitet Wyborczy „Ojczyzna” (skupiający: ZChN, PChD, PK, Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie, Federacja Polskiej Przedsiębiorczości) oraz Porozumienie Centrum.

nie został zrealizowany, a w latach 1993–1997 ZChN, PC i PChD znalazły się w opozycji pozaparlamentarnej. Wprawdzie utworzony w 1997 r. RS AWS, reprezentujący ponad 130 posłów i senatorów określał się jako partia chadecka, ale, „był w istocie swoistą partią władzy jednoczącą ludzi o rozmaitych poglądach, umownie rozumianych jako «prawicowe», co w praktyce niewiele znaczyło” (Majchrowski, 2003, s. 120). Brak relewantnej partii chadeckiej jest pewnym paradoksem w społeczeństwie, którego około 95% stanowią katolicy.

Kluczowymi czynnikami, które zadecydowały o braku silnej partii chrześcijańsko-demokratycznej, były: niski poziom instytucjonalizacji partii chadeckich, brak wypracowanych strategii konsolidacyjnych, niejednoznaczne stanowisko Kościoła katolickiego wobec inicjatyw chadeckich. Wydaje się, że od drugiej połowy lat 90. w polskim Episkopacie przeważyło posoborowe przekonanie, że wierzący mogą działać w rozmaitych partiach, o ile ich program nie stoi w jaskrawej sprzeczności z katolickim systemem wartości. Przy dużych możliwościach oddziaływania instytucjonalnego i pozaformalnego przez biskupów na decydentów politycznych nie istnieje potrzeba angażowania się hierarchów katolickich w określony chadecki projekt polityczny Sozańska, 2011, s. 205–211; Bale, Szczerbiak, 2008, s. 487–495). W tym kontekście Katarzyna Sobolewska-Myślik stwierdza, że „siła środowisk katolickich rzutuje na słabość ugrupowań chadeckich” (Sobolewska-Myślik, 1999, s. 74). Natomiast idąc tropem rozważań A. Antoszewskiego można przyjąć, iż „obecność partii konserwatywnych wiąże się z nieobecnością lub słabością partii chadeckich (i odwrotnie) wynika ze znacznego podobieństwa programowego obu «rodzin» partii” (Antoszewski, 2008, s. 120). W tym sensie w latach 1991–2001 eksponentami wartości chrześcijańsko-demokratycznych były partie i ugrupowania należące wprost do rodziny chadeckiej (PC, PChD, ZChN, NSZZ „Solidarność”, RS AWS, PPChD), odwołujące się do nich w swoich apelach programowych lub innych rodzin z silnym skrzydłem chadeckim (UD/UW, Bezpartyjny Blok Wspierania Reform, AWS), a począwszy od wyborów 2001 r. rola ta przypadła konserwatystom z Prawa i Sprawiedliwości i PO.

Partie konserwatywne

Rodzina partii konserwatywnych nawiązuje do takich wartości jak tradycja, religia, rodzina, naród, Kościół, silne państwo, nienaruszalność

własności, wolny rynek (Borowik, 2008, s. 61–80; Borowik, 2011; Matyja, 2009; Wandowicz, 2000). R. Herbut konstatuje, że relewantne partie konserwatywne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polsce opowiadają się za „umiarkowanym socjalnym konserwatyzmem”, a zatem dużą rolę państwa w zakresie zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa socjalnego i ekonomicznego (Herbut, 2002, s. 175). Ponieważ partie konserwatywne w krajach postkomunistycznych nie mogą utrwać istniejącego porządku społecznego, opowiadają się *de facto* za ideą zmian zastanej rzeczywistości Antoszewski, 2008, s. 88–89). Podobnie V. Hloušek i L. Kopeček stwierdzają, że partie konserwatywne w Europie Środkowo-Wschodniej nie wykazują dużego stopnia zgodności programowej ze swoimi odpowiednikami w Europie Zachodniej. Wynika to z różnych aspektów ich profilu programowego, kształtowania się określonej konkurencji politycznej na prawo od centrum oraz dziedzictwa historycznego (Hloušek, Kopeček, 2010, s. 220). W ramach rodziny konserwatywnej wyróżniam trzy podrodziny: partie liberalno-konserwatywne, umiarkowanie konserwatywne i narodowych konserwatystów. W rodzinie konserwatywnej odnajdziemy takie partie parlamentarne jak: Unia Polityki Realnej (UPR), Partia Konserwatywna (PK), Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe (SKL), Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe – Ruch Nowej Polski (SKL-RNP), Prawo i Sprawiedliwość (PiS), Solidarna Polska (SP).

Partie konserwatywno-liberalne łączą tradycyjne wartości konserwatywne w sferze światopoglądowej z przywiązaniem do wolnego rynku w gospodarce. Niewątpliwie UPR była tradycyjną partią konserwatywno-liberalną, która odwoływała się do takich kategorii jak: umocnienie rodziny, ochrona życia ludzkiego od poczęcia, naród, religia publiczna, cywilizacja łacińska, wolność obywateli, wolny rynek, ograniczenie roli państwa do minimum, poszanowanie własności prywatnej, obniżenie podatków, uproszczenie i zaostrzenie przepisów prawa (np. przywrócenie kary śmierci). PK, utworzoną w 1992 r. głównie przez działaczy pravicowego skrzydła UD – Forum Prawicy Demokratycznej, można generalnie umieścić w gronie partii konserwatywno-liberalnych. Priorytetem tej partii była budowa silnego, zdecentralizowanego państwa (republiki parlamentarno-prezydenckiej) z gospodarką rynkową, przy zachowaniu tradycji narodowej i chrześcijańskiej w życiu publicznym. W centrum wartości programowych znalazła się również konstytucyjna ochrona praw jednostki, prawa własności, szybka prywatyzacja, powszechne uwłaszczenie, reprivatyzacja kuponowa oraz ograniczenie ustrojowej roli związków zawodowych.

SKL i jej emanacja SKL-RNP to partie „umiarkowanego konserwatyizmu”, łączące konserwatystów, liberałów, ludowców i chadeków, sytuujące się na prawo od UW. SKL i SKL-RNP nawiązywały do takich haseł jak rodzina, państwo, poszanowanie wartości chrześcijańskich, dobro wspólne, demokracja, idea silnego, ale zdecentralizowanego państwa, skuteczny wymiar sprawiedliwości, gospodarka rynkowa, własność prywatna, prywatyzacja, upowszechnienie własności, obniżenie podatków, selektywny charakter pomocy społecznej, rozliczenie przeszłości. W programie tych partii opowiadano się także za postulatami wykraczającymi poza klasyczną retorykę konserwatywno-liberalną: modernizacją rolnictwa i poprawą jakości życia na wsi, pokojem społecznym (rozumianym jako współpraca pracodawców, pracobiorców, innych grup społecznych, rządu), czy wspieraniem rozwoju oświaty. Z uwagi na człon „ludowy” w nazwie partii akcentowano potrzebę współpracy środowisk miejskich i wiejskich.

W swoich założeniach ideowo-programowych narodowi konserwatyści eksponują znaczenie narodu, jako wspólnoty pokoleń opartej na tradycji i wartościach chrześcijańskich. Podkreślane jest w tym kontekście znaczenie Kościoła katolickiego dla utrzymania tożsamości narodowej. Bezpieczne, silne państwo ma służyć narodowi polskiemu. W sferze społeczno-ekonomicznej narodowi konserwatyści, opowiadając się za systemem rynkowym, dopuszczają interwencjonizm państwowy; eksponują politykę prorodzinną i wyrównywanie dysproporcji społecznych; opowiadają się za silną pozycją Polski w „Unii narodów”. W tej podrodzynie należy umieścić, aczkolwiek z pewnymi zastrzeżeniami, utworzone na początku XXI w. PiS⁶ oraz SP. Tożsamość ideowa PiS była określana przez jej liderów generalnie jako konserwatywna. Jednakże w związku z tym, że partia zamierzała pozyskać cały elektorat na prawo od PO, w tym katolików narodowych, w wypowiedziach liderów i dokumentach programowych, zwłaszcza od 2005 r., akcentowano centro-

⁶ Do rodziny partii konserwatywnych PiS zaliczają A. Antoszewski i W. Sokół (Antoszewski, 2005, s. 87, 91; Antoszewski, Herbut, Sroka, 2003, s. 148–149, 166–167; Sokół, 2003, s. 241–243). V. Hloušek i L. Kopeček definiują PiS jako partię narodowych konserwatystów (Hloušek, Kopeček, 2010, s. 220). M. Migalski określa PiS jako partię chadecką (Migalski, 2005, s. 228; Migalski, 2006, s. 49–50). Zdaniem D. Sozańskiej PiS jest partią „krytochadecką” (Sozańska, 2009, s. 463). Konserwatyści, np. J. Bartyzel i A. Hall, kwestionują określanie PiS jako partii konserwatywnej (Matyja, 2009, s. 299–300).

prawicową wielonurtowość⁷. Z drugiej zaś strony w latach 2005–2011 podkreślano związki z nauczaniem społecznym Kościoła i z duchowieństwem katolickim. To dialektyczne podejście do sfery aksjologii – prawicowa wielonurtowość *versus* (narodowy) katolicyzm czyni programowy wizerunek PiS nieco eklektycznym (Sielski, 2008, s. 137–138; Sanecka-Tyczyńska, 2011, s. 390). Trafne w tym kontekście wydaje się stwierdzenie Joanny Saneckiej-Tyczyńskiej: „Powstanie Prawa i Sprawiedliwości było zatem kolejną próbą stworzenia ugrupowania, łączącego różne nurty prawicowe za pomocą wspólnego, tym razem konserwatywnego mianownika” (Sanecka-Tyczyńska, 2011, s. 25). Odzwierciedleniem tej tezy były założenia programowe partii.

U progu XXI wieku PiS zwracało uwagę na potrzebę przywrócenia życia wspólnotowego w wymiarze społeczno-ekonomicznym i moralnym, czyli sanacji Polski. W tym kontekście postulowano budowę silnego, sprawnego państwa – IV Rzeczypospolitej, służącego polskiemu narodowi. Realizacja tego projektu wymagała walki ze starym układem, tj. oczyszczenia elit politycznych i gospodarczych, walki z korupcją i przestępczością. Wartościami centralnymi dla PiS były zatem państwo i naród. W dokumencie programowym tej partii z sierpnia 2001 r. stwierdzono wprost: „III Rzeczypospolita musi w końcu stać się państwem Narodu polskiego, a jej kierownictwo musu działać tak, by zasłużyć na miano przywództwa narodowego” (*Program Prawa i Sprawiedliwości*, 2001, s. 7). Państwo osadzano w tradycji niepodległościowej, solidarnościowej i katolickiej. Nowy ład moralny, jak to ujmowano, miał być budowany w oparciu o konserwatywny, chrześcijański kanon wartości (*Uchwała Komitetu Politycznego Prawa i Sprawiedliwości*). W programie PiS z 2005 r. wspomniano: „Wierzymy w odrodzenie poczucia wspólnoty oraz ducha solidarności społecznej i chrześcijańskiej miłości bliźniego” (*Prawo i Sprawiedliwość. Program 2005*). Zakorzenie jednostki w narodowej wspólnotcie, opartej na tradycji i religii, której służy nowe, silne państwo, to trzon konserwatywnej ideologii pisowskiej, wzbogaconej o paternalizm socjalny i ludowość (Rubisz, 2010,

⁷ J. Kaczyński stwierdził w 2006 r.: „Prawo i Sprawiedliwość jest w szerokim tego słowa znaczeniu partią konserwatywną i chyba ten element ideowy w ugrupowaniu mocno wewnętrznie zróżnicowanym najbardziej łączy wszystkie jego nurty” (*Państwo jest wartością*, 2006, s. 19). W programie PiS z 2009 r. czytamy, że w „ugrupowaniu połączyły się główne nurty polityczne nawiązujące do myśli chrześcijańskiej, katolicko-narodowej, niepodległościowej i konserwatywnej” (*Nowoczesna, solidarna*, 2009, s. 7).

s. 56–74; Karnowska, 2011, s. 80–91, 123–134). Te wartości programowe zostały utrzymane w programie partii z 2009 i 2011 r. wzbogacone o solidaryzm społeczny (zawarty w haśle – „Polska solidarna”) oraz walkę z imposybilizmem (niemożnością podejmowania przez państwo działań w interesie dobra obywateli). W programie PiS z 2011 r. stwierdzono wyraźnie: „warto być Polakiem. I warto, aby Polacy mieli swoje nowoczesne, solidarne i bezpieczne państwo” (*Nowoczesna, solidarna*, 2011, s. 9). W 2012 r. grupa posłów PiS utworzyła nową partię – SP. W centrum wartości programowych SP znalazły się: wspólnota narodowa i państwowa, solidarność, sprawiedliwość społeczna, walka z korupcją i innymi patologiami życia publicznego. Obecnie najbardziej trwałym i najsilniejszym eksponentem szeroko rozumianego nurtu konserwatywnego jest PiS. Niemniej jednak potencjalna dekompozycja PO mogłaby doprowadzić do powstania partii umiarkowanego konserwatyizmu i wykrystalizowania się nowego układu sił na scenie politycznej.

Partie ludowe

Specyfiką Polski jest występowanie rodziny partii ludowych, niepodległościowych i narodowych. Rodzina partii ludowych (Koczur, 2005; Wójcik, 2011, s. 233–247; Cieciora, 2007; Paluch, 2005) odwołuje się do: neoagraryzmu, nauki społecznej Kościoła, idei społecznej gospodarki rynkowej z ograniczonym interwencjonizmem państwowym, ochrony produkcji rodzimej, protekcyjnej polityki rolnej, rozwoju infrastruktury na wsi, wyrównywania dysproporcji między miastem a wsią. Do rodziny ludowej należą wywodzące się z tradycji postsolidarnościowej: Polskie Stronnictwo Ludowe „Solidarność”, Polskie Stronnictwo Ludowe – Porozumienie Ludowe (PSL–PL), Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie (SLCh), postkomunistyczne Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) oraz niewielkie genetycznie „nowe” partie: Polski Blok Ludowy (PBL) i Partia Ludowo-Demokratyczna (PLD). Nurt agrarny został zdominowany po 1993 r. przez PSL (wywodzące się ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego), które zmarginalizowało ludowe partie postsolidarnościowe. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w: silnych strukturach terenowych i organizacjach wspierających PSL, konfliktach personalnych i słabości organizacyjnych partii postsolidarnościowych na wsi, ich współodpowiedzialności za sytuację społeczno-ekonomiczną w kraju w związku z udziałem w rządach (1991–1993 r.), zawłaszczeniem trady-

cji niezależnego, mikołajczykowskiego ruchu ludowego (Koczur, 2005, s. 282–293. Aktualnie PSL ciszy się około 5% poparciem wyborców, znajdując się na granicy progu wyborczego. W celu poszerzenia elektoratu prezes partii Janusz Piechociński zapowiada przekształcenie PSL w „formację ludowo-chadecką”, łączącą „interesy miasta i ludzi spoza niego” (*Jestem wkurzonym*, 2013, s. 25–26).

Partie niepodległościowe

Geneza partii niepodległościowych wiąże się z działalnością radykalnego nurtu środowisk opozycyjnych w PRL, kwestionowaniem umowy „okrągłego stołu” jako „zmowy” elit komunistycznych i solidarnościowych oraz kierunku przekształceń ustrojowych w latach 90. (nieprzeprowadzenie „rozliczenia” komunistycznej nomenklatury; neoliberalne reformy ekonomiczne, prowadzące do rozwarstwienia społeczeństwa). Na katalog wartości rodziny partii niepodległościowych składały się: niepodległość, suwerenność, patriotyzm, tradycja, etyka chrześcijańska, katolicka nauka społeczna, odbudowa państwa jako wartości nadrzędnej, antykomunizm, antyrosyjskość, „rozliczenie” przeszłości (dekomunizacja, lustracja). Partie tego nurtu występowały z postulatem ciągłości symbolicznej i instytucjonalno-prawnej z II RP. W sferze społeczno-ekonomicznej partie niepodległościowe opowiadały się za ograniczonym interwencjonizmem państwowym, ochroną krajowej produkcji, utrzymaniem w ręku państwa strategicznych gałęzi przemysłu, powszechną prywatyzacją, polityką prorodzinną (Dawidowicz, 2008, s. 13–36). Do partii niepodległościowych należały przede wszystkim: Ruch dla Rzeczypospolitej (RdR), Ruch Odbudowy Polski (ROP), Ruch Katolicko-Narodowy (RKN), Konfederacja Polski Niepodległej (KPN), Konfederacja Polski Niepodległej – Obóz Patriotyczny (KPN–OP), Konfederacja Polski Niepodległej – Ojczyzna (KPN–O). Po 2001 r. partie tego nurtu przestały odgrywać istotną rolę na polskiej scenie politycznej.

Partie narodowe

Tradycje polskiego ruchu narodowego sięgają drugiej połowy XIX wieku, II RP, II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. W okresie PRL, na skutek represyjnej polityki władz komunistycznych, nastąpiło

przerwanie ciągłości organizacyjnej nurtu narodowego. W latach 90. nastąpiło odrodzenie partii narodowych w Polsce, które aż do 2001 r. nie uzyskały statusu ugrupowań parlamentarnych. Do aksjomatów rodziny partii narodowych (Maj, Maj, 2007; Maj, Maj, 2011, s. 248–267; Tokarz, 2002; Tomaszewicz, 2003). należą: naczelna kategoria narodu, państwo narodowe, katolicyzm, tradycjonalizm, protekcjonizm gospodarczy, polityka prorodzinna, euroceptycyzm. Jedyną partią tego nurtu, która znalazła się w parlamencie była Liga Polskich Rodzin (LPR), stanowiąca w istocie konglomerat środowisk narodowych, katolickich, konserwatywnych, niepodległościowych, ludowych (Hloušek, Kopeček, 2010, s. 195–197). W programie Ligi akcentowano takie wartości jak: naród rozumiany jako wspólnota kulturowa Polaków; państwo służące narodowym interesom; wyznanie rzymsko-katolickie jako istotny element tożsamości narodowej i niechęć do akceptacji postaw niezgodnych z tradycyjną moralnością katolicką (np. aborcji); solidaryzm narodowy, z którym wiążą się postulaty finansowego wsparcia najuboższych grup społecznych oraz państwowej własności i kontroli nad strategicznymi sektorami gospodarki oraz poparcie własności prywatnej (Jajecznik, 2006). Z uwagi na dominantę w programie Ligi treści narodowych i katolickich oraz ścisły związek z „Radiem Maryja” w latach 2001–2007 (legitymizację LPR dla tego podmiotu) można określić LPR jako partię narodowo-katolicką. Nie bez powodu V. Hloušek i L. Kopeček trafnie zwrócili uwagę, że program LPR – partii narodowej był odpowiedzią na profil tradycyjnych chrześcijan i jest daleki od idei chrześcijańskiej demokracji (Hloušek, Kopeček, 2010, s. 197).

Po wyborach w 2007 r. LPR została zmarginalizowana przez PiS, które przejęło część elektoratu katolicko-narodowego. Jednocześnie nadal podejmowane są próby konsolidacji środowisk narodowych; utworzenia partii, która zajęłaby miejsce na prawym skraju osi politycznej. Ewentualne rozłamy i delegitymizacja PiS przez Radio Maryja, wsparcie środowisk narodowych przez część duchowieństwa, pojawienie się silnego lidera, sformułowanie nośnego apelu wyborczego, głęboki kryzys ekonomiczny i polityczny; to czynniki, które sprzyjałyby powstaniu relewantnej partii narodowej w Polsce.

Partie niestandardowe

Pojęcie partii niestandardowych zostało wprowadzone przez słowackiego politologa Grigorija Meseżnikova. Partie standardowe mieszczą się

w tradycyjnej osi prawica–środek–lewica, współgrają z międzynarodowymi strukturami partyjnymi i można je uszeregować w obrębie tradycyjnych nurtów ideowych (konserwatyzm – liberalizm – socjaldemokracja). Partie niestandardowe charakteryzują się ciężeniem w stronę nacjonalizmu, populizmu, autorytaryzmu, radykalizmu, ekstremizmu, konfrontacyjnym stylem uprawiania polityki, wodzowskim modelem: lider partii – członkowie (Kopeček, 2003, s. 204–205). Termin ten został zmodyfikowany na potrzeby niniejszego artykułu. Przyjmuję, że do **rodziny partii niestandardowych** należą partie, których nie da się zaklasyfikować pod względem programowym do występujących w Polsce nurtów politycznych: konserwatywnego, chadeckiego, liberalnego, socjaldemokratycznego, ludowego, niepodległościowego i narodowego. Partie niestandardowe odznaczają się eklektyzmem przesłania programowego, częstokroć odwołują się do wartości właściwych niemalże wszystkim, wspomnianym rodzinom.

W rodzinie partii niestandardowych można wyróżnić partie jednej sprawy⁸ oraz populistyczne. Do pierwszej kategorii należą podmioty oferujące jedną kwestię problemową – Polska Partia Przyjaciół Piwa (PPPP). Jest to „partia żart” lub „partia satyryczna”, lansująca przede wszystkim kulturę picia piwa w Polsce. W programie PPPP pojawiły się również hasła populistyczne („Uświadomić każdemu, że od zaraz możemy dużo lepiej”, „Zrobić z budownictwa mieszkaniowego najbardziej intratny interes w Polsce”), liberalne (rozwój wolnego rynku, przejrzysty system podatków zmniejszanie podatku od zysków z produkcji), socjalne (dobrowolne opodatkowanie na edukację) czy ekologiczne (ochrona środowiska naturalnego)⁹ (*10 przykazań*, 2001, s. 282–286). Fenomen „partii piwoszy” polega na tym, iż to antypolityczne efemeryczne ugrupowanie, utworzone przez satyryka Janusza Rewińskiego w celu kontestacji polskiej sceny politycznej początku lat 90-tych i wniesienia do życia publicznego odrobiny autoironii, zdobyło w 1991 r. szesnaście mandatów.

Niestandardowe partie populistyczne (Dzwończyk, 2000; Marczevska-Rytko, 1995) kwestionują kierunek przemian ustrojowych, konte-

⁸ R. Herbut stwierdza, że skoro partie jednej sprawy starały się reprezentować określony segment elektoratu niezadowolonego, to skuteczną strategią okazało się promowanie jednej kwestii merytorycznej: „Był to swoisty wspólny mianownik przyciągający wyborców o różnych poglądach, którzy i tak widzieli, iż ugrupowania te forsują tzw. model antypolityki” (Herbut, 2002, s. 138).

⁹ W 10 punkcie programu PPPP stwierdzono żartobliwie: „Stwórzmy modę i możliwość spotkań Polaków, by relaksowali się przy piwie” (*10 przykazań*, 2001, s. 286).

stują elity o rodowodzie postsolidarnościowym i postkomunistycznym, opowiadają się za ochroną interesów narodowych, „trzecią drogą” w gospodarce, powstrzymaniem prywatyzacji na obowiązujących zasadach, rozbudowaną polityką prosocjalną. Istotnym elementem programu klasycznych partii populistycznych w Polsce jest teza o antynarodowym „genotypie” i charakterze establishmentu politycznego. Elitom politycznym partie populistyczne przeciwstawiają „prostych” ludzi, obywateli, rodziny. Apel programowy skierowany jest zwłaszcza do grup, warstw społecznych najbardziej dotkniętych skutkami reform ustrojowych¹⁰.

W programie Partii „X” z 1993 r. znalazły się postulaty odrzucenia przez społeczeństwo niszczącej kraj „Udekomuny”, utożsamianej z: UD, KLD, PC i SLD. Elity polityczne są utożsamiane z „agenturalnymi bandami”, czy „aferzystami gospodarczymi”. Podwyższenie stopy życiowej wszystkich Polaków ma zająć kilka lat, „ale poprawa samopoczucia powinna nastąpić już po okresie pierwszych miesięcy, chociażby z powodu odejścia zniewalającej zmory w postaci udeckich krwiopijców i szybkiej likwidacji pozostałych po nich przepisów” (*Plan „X”*, 2001, s. 435). Środkami do realizacji podwyższenia poziomu życia ekonomicznego narodu miały być między innymi: powszechne, nieodpłatne uwłaszczenie załóg, przesiedlenie ludności z rejonów wysokiego bezrobocia, rozbitcie biurokracji na rzecz „fachowych kadr”, unowocześnienie gospodarki przez wykorzystanie własnej przedsiębiorczości, zrównanie w prawie podatkowym kapitału krajowego i zagranicznego.

Podobne wątki programowe odnajdziemy w dokumentach Samoobrony RP (M. Piskorski, 2010, s. 362–388). W programie z 2003 r. kontestowane są „nowe, samozwańcze elity władzy, które porzuciwszy szczytne hasła, [...] w imię własnych, zdradzieckich interesów, oszustwem i podstępem, zaprzędały nas w obcą, ekonomiczną niewolę” (*IV kongres*, 2006, s. 293). W centrum wartości ideowych partii znajduje się: człowiek, rodzina praca, godne życie. Samoobrona RP odwołuje się do nauczania Jana Pawła II i społeczeń-

¹⁰ T. Godlewski, *Polski...*, s. 181–182. Do zasadniczych wyznaczników populizmu M. Marczevska-Rytka zalicza: dychotomiczny, czarno-biały obraz rzeczywistości (dobre społeczeństwo, złe państwo); odwołanie się do instynktu ludu i społeczeństwa; antyelitaryzm i antyintelektualizm; konspiracyjna teoria dziejów; tzw. trzecia droga w gospodarce; protekcyjna rola państwa; polityka inflacyjna; idee nacjonalistyczne; dążenie do zmiany struktur władzy; obrona grup społecznych, zagrożonych procesami modernizacyjnymi; kreowanie przez przywódcę populistycznego wizerunku ojca narodu, zbawcy (Marczevska-Rytka, 2000, s. 289–292).

nej gospodarki rynkowej, definiowanej jako koncepcja „trzeciej drogi”. Wśród postulatów ekonomicznych warto zwrócić uwagę na takie jak: odzyskanie kontroli państwa nad strategicznymi sektorami gospodarki, przeprowadzenie powszechnej lustracji majątkowej i gospodarczej, zwiększenie długu publicznego do 60% PKB, wykorzystanie rezerw walutowych na potrzeby gospodarki narodowej. W odniesieniu do rolnictwa partia proponuje wprowadzenie: minimalnych cen na produkty rolne; preferencyjnych kredytów, gwarantujących dochodowość i opłacalność produkcji; systemu wieloletnich kontraktów zakupowych; pełnej kontroli państwa w zakresie importu produktów rolno-spożywczych. Samoobrona RP zakłada również niemal całkowitą likwidację bezrobocia, podniesienie wysokości najniższych rent i emerytur do co najmniej poziomu minimum socjalnego, pełną odpowiedzialność państwa za opiekę zdrowotną, utrzymanie systemu bezpłatnej oświaty. Mateusz Piskorski dostrzega w programie Samoobrony RP wpływy: neoagrarijzmu, nauczania społecznego Kościoła, socjaldemokracji, liberalizmu socjalnego, alterglobalizmu i ekologizmu, co powoduje, że nie można jednoznacznie przypisać jej do określonej rodziny partii (M. Piskorski, 2010, s. 362–388).

Chociaż klasyczne populistyczne partie niestandardowe nie znalazły się w parlamencie od 2007 r., to jednak w programach wszystkich podmiotów parlamentarnych można dostrzec pewne wątki populistyczne. Niekorzystna sytuacja społeczno-ekonomiczna jest zawsze zasadniczym czynnikiem, sprzyjającym pojawieniu się na scenie partii populistycznej.

W tabeli 1 ujęto partie posiadające co najmniej 3-sobową reprezentację w Sejmie i/lub w Senacie według kryterium przynależności do rodzin. W tabeli 2 przedstawiono propozycję typologii parlamentarnych rodzin politycznych w Polsce w oparciu o kryterium programowe.

Tabela 1

Partie w parlamencie według kryterium ideologicznego, posiadające co najmniej trzech posłów i/lub senatorów

Rodzina	I kadencja (1991–1993)	II kadencja (1993–1997)	III kadencja (1997–2001)	IV kadencja (2001–2005)	V kadencja (2005–2007)	VI kadencja (2007–2011)	VII kadencja (2011–)
1	2	3	4	5	6	7	8
Socjaldemokratyczna	SdRP UP	SdRP UP PPS	SdRP/SL D PPS	SLD SDPL UP	SLD	SLD SDPL UP	SLD

1	2	3	4	5	6	7	8
Liberalna	KLD UD	UD/UW	UW	UW PD PO	PO	PO PD	PO
Chadecka	PC PChD ZChN	–	PC PChD PPChD ZChN RS AWS	–	PR	–	–
Konserwa- tywna	UPR PK	–	SKL	PiS SKL SKL-RN P	PiS	PiS	PiS
Ludowa	PSL PSL „S” PSL M PSL-PL SLCh	PSL	PSL	PSL PBL PLD	PSL	PSL	PSL
Niepodległo- ściowa	RdR KPN	KPN KPN-OP	ROP KPN-OP KPN-O	ROP RKN	–	–	–
Narodowa	–	–	–	LPR	LPR	–	–
Partii nie- standardo- wych	PPPP Partia „X”	–	–	Samoob- rona RP	Samoob- rona RP	–	–

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2

Rodziny parlamentarnych partii politycznych w Polsce (1991–2012)

Rodzina partii	Podrodzina partii	Podstawowe wartości programowe	Partie
1	2	3	4
Socjaldemo- kratyczna	–	Wolność, równość, sprawiedliwość i wrażliwość społeczna, neutralność światopoglądowa państwa, system parlamentarno-gabinetowy, regulacyjna rola państwa, polityka wyrównywania szans, współistnienie różnych form własności	SdRP SLD SDPL PPS UP
Liberalna	neoliberalowie	Wolność jednostki, wolny rynek	KLD
	liberalowie chrześcijańscy	Eklektyzm ideowy: wolność jednostki, wartości chrześcijańskie, wolny rynek, społeczna gospodarka rynkowa	UD UW
	liberalowie konserwatywni	Konserwatywne wartości w sferze światopoglądowej, wolny rynek w gospodarce	PO

1	2	3	4
	socjalliberałowie	Wolność światopoglądowa, ograniczona interwencja państwa w system rynkowy	PD Ruch Pali- kota
Chadecka	klasyczna chadecja	Wartości chrześcijańskie, personalizm, dobro wspólne, solidarność, pomocniczość, społeczna gospodarka rynkowa	PC PChD PPChD
	chadeckie partie związkowe	Oprócz wartości klasycznej chadecji eksponowana jest rola i współpraca z NSZZ „S” i NSZZ „RI”	RS AWS
	chrześcijańsko-narodowa	Oprócz wartości chadeckich: naród, religia katolicka, implementacja norm katolickich w ustawodawstwie, protekcyjna polityka gospodarcza i polityka prorodzinna	ZChN PR
Konserwatywna	konserwatywno-liberalna	Jednostka, rodzina, naród, religia, cywilizacja łaćcińska, wolność obywateli, wolny rynek, ograniczony rząd poszanowanie własności prywatnej, obniżenie podatków, uproszczenie i zaostrzenie przepisów prawa	UPR PK
	umiarkowani-konserwatyści	Oprócz wartości konserwatywno-liberalnych akcentowany jest: pokój społeczny, modernizacja wsi, rozwój oświaty	SKL SKL-RNP
	narodowi konserwatyści	Naród, wartości chrześcijańskie, eksponowanie roli Kościoła katolickiego, bezpieczne państwo służące narodowi, solidaryzm społeczny, interwencjonizm w ramach gospodarki rynkowej, polityka proso-cjalna	PiS SP
Ludowa	–	Neogranyzm, nauka społeczna Kościoła, społeczna gospodarka rynkowa z ograniczonym interwencjonizmem, ochrona produkcji rodzimej, protekcyjna polityki rolnej, wyrównywanie dysproporcji między miastem a wsią	PSL „Solidar- ność” PSL M PSL-PL SLCh PSL PBL PLD
Niepodległościowa	–	Niepodległość, suwerenność, patriotyzm, tradycja, etyka chrześcijańska, katolicka nauka społeczna, odbudowa państwa, antykomunizm, antyrosyjskość, „rozliczenie” przeszłości, protekcyjnizm gospodarczy, polityka prorodzinna	RdR ROP RKN KPN KPN–OP KPN–O
Narodowa	narodowo-katolicka	Naród, państwo narodowe, katolicyzm, solidaryzm narodowy, strategiczne sektory gospodarki w ręku państwa, wsparcie własności prywatnej	LPR
Partie nie-standardowe	jednej kwestii	Podjęmowanie jednej kluczowej kwestii w apelu programowym	PPPP

1	2	3	4
	populistyczna	Kontestacja kierunku przemian ustrojowych i elit postsolidarnościowych i postkomunistycznych ochrona interesów narodowych, „trzecia droga” w gospodarce, wstrzymaniem prywatyzacji, rozbudowana polityka pro socjalna, daleko idący eklektyzm programowy	Partia „X” Samoobrona RP

Źródło: Opracowanie własne.

Wykaz skrótów do tabel 1 i 2: KLD – Kongres Liberalno-Demokratyczny, KPN – Konfederacja Polski Niepodległej, KPN–OP – Konfederacja Polski Niepodległej – Obóz Patriotyczny, KPN–O – Konfederacja Polski Niepodległej – Ojczyzna, LPR – Liga Polskich Rodzin, PC – Porozumienie Centrum, PChD – Partia Chrześcijańskich Demokratów, PBL – Polski Blok Ludowy, PD – Partia Demokratyczna – demokraci.pl, PiS – Prawo i Sprawiedliwość, PK – Partia Konserwatywna, PLD – Partia Ludowo-Demokratyczna, PO – Platforma Obywatelska, PPChD – Porozumienie Polskich Chrześcijańskich Demokratów, PPPP – Polska Partia Przyjaciół Piwa, PPS – Polska Partia Socjalistyczna, PR – Prawica Rzeczypospolitej, PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL M – Polskie Stronnictwo Ludowe Mikołajczykowskie, PSL-PL – Polskie Stronnictwo Ludowe-Porozumienie Ludowe, PSL „S” – Polskie Stronnictwo Ludowe „Solidarność”, RdR – Ruch dla Rzeczypospolitej, RKN – Ruch Katolicko-Narodowy, ROP – Ruch Odbudowy Polski, RS AWS – Ruch Społeczny Akcja Wyborcza „Solidarność”, SDPL – Socjaldemokracja Polska, SdRP – Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej, SKL – Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe, SKL-RNP – Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe – Ruch Nowej Polski, SLCh – Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie, SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej, SP – Solidarna Polska, UD – Unia Demokratyczna, UP – Unia Pracy, UPR – Unia Polityki Realnej, UW – Unia Wolności, ZChN – Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe.

Uwagi końcowe

Przedstawiona typologia rodzin polskich partii parlamentarnych jest jedną z wielu, dyskusyjnych propozycji badawczych (Antoszewski, 2012, s. 250–252). Odmienność genezy narodzin partii w III RP od krajów Europy Zachodniej, ich niewyrazistość czy eklektyczność programowa; częstokroć krótkotrwała egzystencja oraz nieustanne przekształcenia organizacyjne tych podmiotów (trwałymi elementami systemu partyjnego są jedynie SLD i PSL) sprawiają, iż w pełni zobiektywizowana, typologizacja nie jest możliwa. Konstruowanie zatem typologii partii politycznych w III RP w oparciu o różnorodne kryteria i wskaźniki jest aktualnym wyzwaniem dla politologów, publicystów i polityków.

Bibliografia

10 przykazań, *Dekalog Polskiej Partii Przyjaciół Piwa „Jak wypić to piwo?”* (2001), w: *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych*, red. I. Słodkowska, Warszawa, s. 282–286.

- Antoszewski A. (2005), *Partie polityczne Europy środkowej i wschodniej*, Poznań–Wrocław.
- Antoszewski A. (2008), *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń.
- Antoszewski A. (2012), *System polityczny RP*, Warszawa.
- Antoszewski A., Herbut R., Sroka J. (2003), *System partyjny w Polsce*, w: *Partie i systemy partyjne Europy środkowej*, red. A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, Wrocław, s. 148–149, 166–167.
- Bale T., Szczerbiak A. (2008), *Why is there no Christian Democracy in Poland – and why should We care?*, “Party Politics”, nr 4, s. 487–495.
- Borecki P. (2008), *Geneza modelu stosunków państwo – Kościół w Konstytucji RP*, Warszawa.
- Borowik B. (2008), *Mysł konserwatywna*, w: *Mysł polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, red. E. Maj, A. Wójcik, Lublin, s. 61–80.
- Borowik B. (2011), *Partie konserwatywne w Polsce 1989–2001*, Lublin.
- Chrzanowski W. (1999), *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe. Przemówienie Wiesława Chrzanowskiego na Zjeździe Założycielskim ZChN w dniu 28 października 1989 r.*, „Sprawa Polska. Pismo chrześcijańsko-narodowe”, nr 5 (7).
- Chwedoruk R. (2004), *Socjaliści z Solidarności w latach 1989–1993*, Warszawa.
- Cieciura K. (2007), *Partia Ludowo-Demokratyczna w latach 1998–2004*, Toruń.
- Dawidowicz A. (2008), *Mysł niepodległościowa*, w: *Mysł polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, red. E. Maj, A. Wójcik, Lublin, s. 13–36.
- Deklaracja ideowa Platformy Obywatelskiej. Przyjęta przez Klub Poselski Platforma Obywatelska w dniu 21 grudnia 2001 r.*, w zbiorach autora.
- Deklaracja Ideowa ZChN*, Warszawa, dnia 13 stycznia 1991 r., Archiwum Pracowni Dokumentacji i Badań Życia Politycznego Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 12215/93/1196.
- Deklaracja Programowa Kongresu Zjednoczeniowego Unii Demokratycznej, projekt przyjęty na wspólnym posiedzeniu prezydentów Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego w dniu 6.04.1994 r.*, Archiwum Partii Politycznych Instytutu Studiów Politycznych PAN.
- Dzwończyk J. (2000), *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń.
- Gajowniczek T. (2002), *Źródła myśli politycznej Platformy Obywatelskiej – ideologia czy pragmatyzm wyborczy?*, w: *Polacy – Polska – Europa. Interpretacje idei politycznych*, red. T. Godlewski, W. Jurkiewicz, Bydgoszcz, s. 169–176.
- Gallagher M., Laver M., Mair P. (1992), *Representative Government in Western Europe*, McGraw-Hill.
- Godlewski T. (2005), *Polski system polityczny. Instytucje – procedury – obywatele*, Toruń.

- Gołoś M. (1999), *Współczesne partie chadeckie w Polsce*, w: *Chrześcijańska demokracja we współczesnym świecie*, red. E. Olszewski, K. Krzywicka, Lublin, s. 251–262.
- Grabowska M. (2004), *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Warszawa.
- Habowski M. (1995), *Stosunki państwo – Kościół w koncepcjach Unii Demokratycznej w latach 1990–1994*, w: *Studia politologiczne*, red. A. W. Jabłoński, K. A. Paszkiewicz, M. Wolański, Wrocław, s. 92–98.
- Herbut R. (1999), *Partie polityczne i system partyjny*, w: *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław.
- Herbut R. (2002), *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław.
- Hloušek V., Kopeček L. (2010), *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties. East-Central and Western Europe Compared*, Ashgate Publishing.
- IV kongres partii Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej. Program społeczno-gospodarczy Samoobrony* (2006), w: *Wybory 2005. Partie ich programy*, red. I. Słodkowska, M. Dołbakowska, wstęp R. Markowski, Warszawa.
- Jajecznik K. (2006), *Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej*, „Studia Politologiczne”, Vol. 10.
- Janik K. (red.) (2009), *Instytucjonalizacja i otoczenie. Problemy wybrane*, Toruń.
- Jestem wkurzony do czerwoności. Z Januszem Piechocińskim, wicepremierem i ministrem gospodarki rozmawia Mariusz Staniszewski* (2013), „Do Rzeczy”, nr 3, s. 25–26.
- Karnowska D. (2005), *W kierunku liberalizmu. Recepcja idei liberalnych w Polsce w warunkach transformacji ustrojowej*, Toruń.
- Karnowska D. (2011), *Spór o wspólnoty. Idee komunitarystyczne we współczesnej polskiej myśli politycznej*, Toruń.
- Koczur T. (2005), *Polityczny ruch ludowy w Polsce – transformacja partyjna, myśl polityczna, organizacja, działalność, przemiany wewnętrzne*, Toruń.
- Kopeček L. (2003), *System partyjny Słowacji*, w: *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, red. A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, Wrocław, s. 204–205.
- Kowalczyk K. (2009), *Ile konserwatyzmu, ile liberalizmu w Platformie Obywatelskiej*, w: *Paradoksy liberalizmu*, red. D. Karnowska, A. Modrzejewski, Toruń, s. 130–131.
- Kowalczyk K. (2010), *Strategia Prawicy Rzeczypospolitej na rynku politycznym (2007–2009)*, w: *Polska scena polityczna. Środowiska – komunikacja polityczna – strategie*, red. K. Sobolewska-Myślik, A. Hess, K. Kowalczyk, Kraków, s. 298–307.
- Kowalczyk K. (2011), *Rodziny partii politycznych w III RP*, w: *Partie i system partyjny III RP*, red. K. Kowalczyk, Toruń, s. 207–232.

- Kowalczyk K. (2012), *Partie i ugrupowania parlamentarne wobec Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989–2011*, Szczecin.
- Leszczyńska K., Olszewski E. (red.) (2011), *Ruch socjaldemokratyczny w Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2010)*, Lublin.
- Łyżwa P. (2003), *Mysł polityczna chrześcijańskiej demokracji w III RP*, Toruń.
- Maj E. i C. (2007), *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce 1989–2001*, Lublin.
- Maj E. i C., *Partie narodowe w III RP*, w: *Partie i system partyjny III RP*, Toruń, s. 248–267.
- Majchrowski J. (2003), *Chadecja w III Rzeczypospolitej*, „Znaki Naszych Czasów”, nr 5/6, s. 103–120.
- Marczewska-Rytko M. (1995), *Populizm: teoria i praktyka polityczna*, Lublin.
- Marczewska-Rytko M. (1999), *Ruch chrześcijańsko-demokratyczny wobec wyzwań współczesności (konceptje ideowo-programowe polskiej chadecji 1989–1998)*, w: *Chrześcijańska demokracja we współczesnym świecie*, red. E. Olszewski, K. Krzywicka, Lublin, s. 263–276.
- Marczewska-Rytko M. (2000), *Populizm*, w: *Encyklopedia politologii*, t. 4: *Mysł społeczna i ruchy polityczne współczesnego świata*, red. M. Marczewska-Rytko, E. Olszewski, Kraków, s. 289–292.
- Materska-Sosnowska A. (2006), *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej: dostosowanie syndykatu władzy do zasad demokracji parlamentarnej*, Warszawa.
- Matyja R. (2009), *Konserwatyzm po komunizmie*, Warszawa.
- Michałowski S. (2008), *Mysł socjalistyczna*, w: *Mysł polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, red. E. Maj, A. Wójcik, Lublin.
- Migalski M. (2005), *Polska*, w: *Partie i systemy partyjne państw Europy środkowej i wschodniej*, red. M. Migalski, Sosnowiec, s. 228.
- Migalski M. (2006), *Polskie ugrupowania parlamentarne na tle diady lewica–prawica*, w: *Polski system partyjny*, red. M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, Warszawa.
- Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości* (2009), Kraków.
- Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości* (2011), Warszawa.
- Paluch W. (2005), *PSL w systemie partyjnym Rzeczypospolitej*, Toruń.
- Państwo jest wartością. Z Jarosławem Kaczyńskim, prezesem Prawa i Sprawiedliwości rozmawiają Piotr Legutko i Michał Szuldrzyński* (2006), „Nowe Państwo”, nr 1, s. 19.
- Piskorski M. (2010), *Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Jerzego Sielskiego*, Poznań.

- Plan "X". Polska potrzebuje gospodarza!*, w: *Wybory 1993. Partie i ich programy*, red. I. Słodkowska, Warszawa 2001, s. 435.
- Polska transformacja. Stan i perspektywy* (2006), red. J. Błuszkowski, współpraca: K. Jajecznik, M. Lasocki, A. Zięba, Warszawa.
- Prawo i Sprawiedliwość. Program 2005. IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla wszystkich*, bmidw.
- Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa, sierpień 2001.
- Rubisz L. (2009), *Platforma Obywatelska – tradycje i inspiracje światopoglądowe*, w: *Platforma Obywatelska*, red. M. Migalski, Toruń, s. 82–98.
- Rubisz L. (2010), *Prawo i Sprawiedliwość – konserwyzm tu i teraz*, w: *Prawo i Sprawiedliwość*, red. M. Migalski, Toruń, s. 56–74.
- Sanecka-Tyczyńska J. (2008), *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium z myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin.
- Siekłucki D. (2006), *Partie lewicy i centrolewicy w polskim systemie partyjnym: aktywność SLD, UP i PSL na polskiej scenie politycznej*, Kraków.
- Sielski J. (2008), *Polska prawica i jej stosunek do integracji europejskiej*, w: *Stan i perspektywy studiów europejskich*, red. M. Drzonek, J. Jartyś, A. Staszczuk, Szczecin–Kraków, s. 137–138.
- Sikorski T. (2012), *O kształt polityki polskiej. Oblicze ideowo-polityczne i działalność Ruchu Młodej Polski (1979–1989)*, wyd. II, Toruń, s. 558 i n.
- Silna Polska dla cywilizacji życia. Założenia polityki Prawicy Rzeczypospolitej*, Warszawa, marzec 2009.
- Sobolewska-Myślik K. (1999), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*, Kraków, s. 74.
- Sokół W. (2000), *Kształtowanie się partii socjaldemokratycznych w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, „Zeszyty Naukowe Puławskiej Szkoły Wyższej”, z. 1, s. 107–129.
- Sokół W. (2003), *Partie polityczne i system partyjny w Polsce w latach 1991–2001*, w: *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin, s. 200–258.
- Sozańska D. (2009), *Konkurenci czy partnerzy? Chrześcijańska demokracja i Kościół katolicki po 1989 r.*, w: *Zrozumieć współczesność. Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi w 75. rocznicę urodzin tom ten ofiarowują przyjaciele i uczniowie*, red. G. Babiński, M. Kapiszewska, Kraków, s. 463.
- Sozańska D. (2011), *Chrześcijańska demokracja w Polsce. Przyczyny słabości i szanse rozwoju*, Kraków.
- Stępień S. (2008), *Myśl polityczna Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej i Sojuszu Lewicy Demokratycznej*, w: *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, red. E. Maj, A. Wójcik, Lublin, s. 244–246.

- Ślęzak T., Śliwa M. (red.) (2004), *Polska lewica w XX wiek: historia, ludzie, idee*, Kraków.
- Tokarz G. (2002), *Ruch narodowy w Polsce w latach 1989–1997*, Wrocław.
- Tomasiewicz J. (2003), *Ugrupowania neoendeckie w III Rzeczypospolitej*, Toruń.
- Tomczak Ł. (2003), *Polskie partie socjaldemokratyczne w latach 1990–1997*, Szczecin 2003.
- Tomczak Ł. (2012), *Lewicowe partie polityczne w Polsce. Programy, organizacja, strategie*, Szczecin.
- Uchwała Komitetu Politycznego Prawa i Sprawiedliwości z dnia 30.01.2004 r. w sprawie akceptacji Zasad Etycznych Prawa i Sprawiedliwości*, APDiBŻP, sygn. 18184/04/1377c.
- Von Beyme K. (2000), *Parteien im Wandel. Von den Volksparteien zu den professionalisierten Wählerparteien*, Wiesbaden.
- Wandowicz K. (2000), *Współczesny konserwatyizm polityczny w Polsce (1989–1998)*, Wrocław.
- Waniek D. (red.) (2009), *Lewica w praktyce rządzenia. Problemy wybrane*, Toruń.
- Wojtasik W. (2008), *Stamtąd do wieczności. Ewolucja programowa SLD 1991–1996, w: Polska lewica u progu XXI wieku*, red. Ł. Tomczak, Wrocław, s. 41–62.
- Wójcik A. (2008), *Myśl polityczna ugrupowań liberalno-demokratycznych*, w: *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, red. E. Maj, A. Wójcik, Lublin, s. 183–217.
- Wójcik A. (2011), *Partie ludowe w III RP*, w: *Partie i system partyjny III RP*, red. K. Kowalczyk, Toruń, s. 233–247.

The typology of political parties in Poland made on the basis of their political platform

Summary

The author of the paper presents a typology of parliamentary parties in Poland on the basis of what he deems to be the key element when establishing a party, namely its political platform. He outlines social-democratic, liberal, Christian-democratic, conservative, people's parties, independence parties and the parties he terms as non-standard ones. He concludes by presenting a table with an interesting list of all the parliamentary parties from the first to the seventh term.

